

Erradioaktibitatea (III)

Erradiazio ionizatzaileak

O. Ecenarro

`oscar.ecenarro@ehu.es`

Erradiazio motak eta ionizazio-ahalmena

- Nuklidoen desintegrazioan igorritako partikulek energia handikoak dira eta zeharkatzen duten materialen utziko dute energia hori.
- Atomoak ionizatu, nukleoak desplazatu, lotura kimikoak desegin...

Erradiazio mota eta ionizazio-ahalmena

Part.	Karga	Masa	En. max.	Ion.-ahal.	Irismena
α	$2e^-$	OH ($2p + 2n$)	5 MeV	OH	0.2 mm
$\beta^\pm$	$e^\pm$	OT ($e^\pm$)	3 MeV	T	1.5 cm
γ	Ez	Ez			
n	Ez	H (n)		H	

- γ . Ez dute kargarik $\rightarrow$ ez dute partikula kargatuekin elkarrekzioztatzen.
  - Elektroiekin talka egiten dute.
  - Elektroien hauek atomoak ioniza ditzakete.
  - Atomo hauek inguruko materiala ioniza dezakete.
  - Fotoionizazioak ez da definitzen materialen zeharreko irismenik.
  - Bai ordea **erdimoteltze-luzera**.

X eta γ izpiak

- γ (jarr.). Erdimoteltze-luzera: ingurune batean fotoi sorta batek ibili behar duen distantzia bere intentsitatea erdira jaitsi dadin, $\lambda_{1/2}$.

$$I(x) = I_0 e^{-(x/\lambda_{1/2}) \ln 2}$$

X eta γ izpiak eta $\lambda_{1/2}$ material desberdinetan

Energia (MeV)	Giza-ehuna $\lambda_{1/2}$ (cm)	Beruna $\lambda_{1/2}$ (cm)
0.01	0.13	0.00076
0.05	3.1	0.0072
0.10	4.1	0.012
0.50	7.2	0.42
1.0	9.8	0.85
5.0	23	1.3

Neutroiak

- Ez dute kargarik eta ez dute elkarrazkio elektrikorik atomoekin.
- Materia zeharkatzerakoan, talkaz talka galtzen dute euren energia zinetikoa.
- Itiak nukleo arinak badira [uraren H atomoaren nukleoa (protoia)], talkan ia energia osoa transferitzen diete (bi altzairuzko bolen talkaren antzerako adibidea)...
- ...eta protoi hauek bai, ionizazio-ahalmen handia daukate.
- Beraz, distantzia luzea ibil dezakete edozein materiatan.

Neutroien sailkapena beraien energiagatik: $E_z = \sqrt{\frac{1}{2}k_B T}$

- **Azkarrak.** $E_z \simeq 1 \text{ MeV}$: Fisioan sortzen dira ($v \simeq 14\,000 \text{ km/s}$).
- **Geldoak.** $E_z \simeq 0.4 \text{ eV}$
- **Termikoak.** $E_z \simeq 0.025 \text{ eV}$: Fisiozko erreaktoreak ($v \simeq 2 \text{ km/s}$).

Materian utzitako energia (I)

- Organismoan sortutako efektuak beraien barruan utzitako energiaren arabera dira.
- Erradiazioek edozein materialean utzitako energiaren unitatea (**dosi fisikoaren unitatea**, D delakoa): **rad (radiation absorbed dose)** eta **Gray (Gy)**.

$$1 \text{ rad} = 10^{-2} \text{ J/kg}$$

$$1 \text{ Gy} = 100 \text{ rad} = 1 \text{ J/kg}$$

- Erradiazio oso sarkorren kasuan (X edo γ izpiak) bakarrik organismoa zeharkatzen ez duen erradiazioaren partea kontsideratzen da.
- Erradiazioaren efektu biologikoez ez dute bakarrik utzitako energiaren mendekotasunik, baizik eta erradiazio motarena ere.
- Erradiazio mota bakoitzari **Eraginkortasun Biologiko eRlatibo** parametroa lotzen zaio: w_R **ponderazio-faktorea**, energiaren eta honen transferentzia linealaren mendekoa (**Linear Energy Transfer**) dena.

Erradiazio mota	EBR (w_R)
X eta γ izpiak	1
Elektroiak eta muoiak	1
10 keV–20 MeV bitarteko neutroiak	10–20
Beste energiako neutroiak	5
Protoiak	5
α partikulak, fisio-produktuak edo nukleo astunak	20

Materian utzitako energia (II)

- **Poderazio-faktorea, edo eraginkortasun biologiko erlatiboa:**

$$w_R = \frac{D_X}{D_R}$$

- D_X : Giza-ehunean hartutako X izpien erradiazio-dosia kalte konkretuak sortzeko
- D_R : Giza-ehunean hartutako R motatako erradiazio-dosia kalte berdinak sortzeko

- **Unitateak eta dosi baliokidea (H).**

- **Roentgen:** Aire lehor kilo bakoitzeko 2.58×10^{-4} C uzten duen erradiazioaren energia da (bakarrik X eta γ izpienezako).

- **rem (roentgen equivalent man):** $1 \text{ rem} = 1 \times 1 \text{ rad}$

- **Sievert (Sv):** $1 \text{ Sv} = 1 \times 1 \text{ Gy} = 100 \text{ rem}$

- **Dosi baliokidea:** $H(\text{rem}, \text{Sv}) = w_R \times D(\text{rad}, \text{Gy})$

- **Giza-ehunetan dosi erradiaktiboen absortzioa metatze-prozesua da.**
- **w_R poderazio-faktorea desberdina da giza-ehun desberdinetarako.**

Erradiazio ionizatzaileen iturriak (I)

● Iturri naturalak:

- **Izpi kosmikoak.** Eguzkitik eta unibertso osotik (supernobak) datozen energia oso handiko α partikulak eta protoiak.
  - ▲ Eguzkitikoak, 11 urteko periodoa daukate (*eguzkitiko lohiuneak*).
  - ▲ Egazkinean, 10 km-ko altueran, lurrazalean baino 100 aldiz handiagoa da.
  - ▲ Urteroko batez besteko dosi baliokidea: $H = 0.4 \text{ mSv}$ ($H = 0.05 \text{ }\mu\text{Sv/h}$).
- **Haitzak eta elikagaiak.** Bereziki granitoan eta gure gorputz barruan (K^{40}).
  - ▲ Granitoan (gehien) kontzentratzen da.
  - ▲ Pertsona bakoitzeko K^{40} -ren 14 mg inguru dago ($\tau = 1.3 \times 10^9$ urte).
  - ▲ Urtero hartutako batez besteko dosi baliokidea: $H = 0.5 \text{ mSv}$.
- **Radon gasa.** $\text{U}^{238} \rightarrow \dots \rightarrow \text{Ra}^{226} \xrightarrow{\alpha} \text{Rn}^{222}$.
  - ▲ Rn^{222} -aren erdibizitza $\tau \simeq 3.8$ egunekoa da.
  - ▲ Gasa da eta arnasa hartzen dugun bakoitzean, birikietara, handik odolera eta edonora joan daiteke.
  - ▲ Urteroko batez besteko dosi baliokidea: $H = 0.6\text{--}1.0 \text{ mSv}$.

■ **Iturri natural guztietatik urtero hartutako dosi baliokidea:** $H_{\text{osoa}} \sim 1.5 \text{ mSv}$

Erradiazio ionizatzaileen iturriak (II)

● Iturri artifizialak:

● Jatorri medikoa.

▲ Toraxeko erradiografia bakoitzari dagokion dosi baliokidea: $H = 0.25 \text{ mSv}$.

▲ Mendebaldeko herrialdeetako biztanleek urtero jasotako dosi baliokidea:
 $H = 0.5 \text{ mSv}$.

● Jatorri militarra.

▲ 70–80 hamarkadan atmosferan egindako estanda nuklearrengatiko hauts erradioaktiboari dagokion urtero jasotako dosi baliokidea: $H = 0.005 \text{ mSv}$.

● Jatorri industrialia.

▲ Txernobil-eko istripuari (1986) dagokion urteroko dosi baliokidea:
 $H = 0.002 \text{ mSv}$.

▲ Gainontzeko zentral nuklearrei eta beste industria nuklearrari dagokion urteroko dosi baliokidea: $H = 0.0002 \text{ mSv}$.

□ **Iturri guztietatik urtero hartutako dosi baliokidea:** $H_{\text{osoa}} \sim 2.4 \text{ mSv}$

- **Hala ere, minbiziaren tratamenduan dosi handiagoak erabiltzen dira, baina denboran luzatzen bada eta oso fokalizatuta badaude, jasan daiteke, albo-ondorioak sortuko diren arren.**

Gizakien gaineko efektuak

- Eragin nagusia: ADNa, proteinak, enzimak, etab., apurtu edota aldatu.
- Adibidea: zelulen zatiketa-ahalmena aldatuz, minbizia sor dezakete.
- Erradiazioe sentikorrenak diren zelulen artean, azido nukleikoak agertzen dira.
- Erradiazioak *eragile mutagenikoak* dira.
- Azkarren ugaltzen diren zeluak dira erradioazioe sentikorrenak:
  - Odolaren osagaiak sortzen dituzten organoak, bereziki, hezur-muina.
  - Hesteen barne-estalkia (ehun hau etengabe ari da ugaltzen).
- **Kontuz hurrengo isotopo erradoiaktiboekin!!!**
  - Plutonioa [Pu^{239} (α)]: aktibitate gutxikoa (periodo oso luzekoa), baina hezurretan kontzentratzen da.
  - Zesioa [Cs^{134} (β), Cs^{137} (γ)]: giharretan finkatzen da, baina bi urteren buruan zeharo desagertzen da (lehenengoa, bestea 20 urteren buruan).
  - Iodoa (I^{131}): tiroidean finkatzen da, baina bi asteren buruan zeharo desagertzen da.
  - Estrontzioa [Sr^{90} (β)]: kaltzioaren ordeztasun sartzen da hezurretan, eta zaila da eliminatzea (28 urteko periodoa).

